

הרב עמיחי כנרתי

פרידה מהסוכה בסוף חג סוכות

הקדמה
המקור בראשונים
ביאור עניין "נטילת רשות"
מהי סוכת עורו של לוייתן?
איך סוכת עורו של לוייתן כשרה לסוכה?
האם להתפלל על שכר עולם הבא?
הרגשת הנפש בקושי הפרידה

הקדמה

כתב הרמ"א בסי' תרסז: "יש שנהגו¹ כשהיו יוצאים מן הסוכה היו אומרים: יהי רצון שנזכה² לישב בסוכה של לוייתן".

מנהג זה מנהג חביב הוא, שמדגיש את קושי פרידתנו מהמצוה היקרה³. וכעין זה נמצא במעשה רב לגר"א סי' קפה, שהגר"א היה אוכל סעודה שלישית ביו"ט האחרון של פסח למרות שלא נהג לאכול סעודה שלישית ביום טוב, כדי להיפרד מפסח עם קיום מצות אכילת מצה (והגר"א לשיטתו שאכילת מצה בכל ימי הפסח היא מצוה, ואכמ"ל). ואמנם בדברי הגר"א לא פורש שאכל סעודה זו דוקא באחרון של פסח לפנות ערב, אבל כך המנהג הנפוץ לנוהגים מנהג זה בזמננו, להראות את קושי הפרידה מהמצוה. בלוח "דבר בעיתו" שנת תשפ"ב עמ' 333 הביא העורך הרב מרדכי גנוט דבר יפה, שיש שמקפידים להתפלל "מנחה גדולה" בהושענא רבה כדי להרוויח שיוכלו לשבת בסוכה ברגעים האחרונים של החג, עד בין השמשות. ומסופר על כמה מגדולי ישראל שהחשיבו והקפידו על מנהג הפרידה מהסוכה, ואף עשו אותו ברוב

- 1 כמדומה שחלק מקהילות הספרדים לא נהגו בזה, אף בזמננו. אבל קיימים גם מחזורים של עדות המזרח שתפילה זו נמצאת בהם, כגון מחזור הרב מרדכי אליהו ומחזור איש מצליח. וכן משמע ביפה ללב ובכף החיים שם סי' תרסז שנהג אצלם מנהג זה.
- 2 צ"ע שהושמטו המילים "בשנה הבאה", שנמצאות בדברי מהר"ם ושאר ראשונים (ראה להלן). ובמקור חיים העיר על הרמ"א בזה.
- 3 כלשון בחז"ל על דברי ה' לישראל לקראת שמיני עצרת "קשה עלי פרידתכם", ראה רש"י ויקרא כג, לו. וראה לקמן בסוף המאמר. [יתכן שגם מצות לווייה לאורח, בשיעורה הקטן ביותר - ארבע אמות (ראה אנצ"ת ערך הכנסת אורחים) שאין בה סיוע ממשי לאורח, היא מטעם זה - להראות שקשה עלינו הפרידה ממנו. וראה בספר "מן הבאר" לרב אלימלך בר שאול זצ"ל עמ' 22].

עם⁴ ובהתפעלות הנפש, כגון רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל מקובנה⁵, מרן הראי"ה קוק זצ"ל⁶, החזו"א זצ"ל וגיסו בעל הקהילות יעקב זצ"ל⁷, הגרי"ז סולוביצ'יק זצ"ל מבריסק⁸, הגרש"ז אויערבך זצ"ל⁹, הגרי"ש אלישיב זצ"ל¹⁰, ועוד. ובדורות האחרונים הוסיפו גם מנהג יפה לאכול אז מיני מזונות בסוכה¹¹, לכאורה מפני שהאכילה היא עיקר המצוה בישיבה בסוכה ועליה מברכים, כמבואר בשו"ע ורמ"א סי' תרלט סע' ח.

- 4 הג"ר שריה דבליצקי זצ"ל בספרו קיצור הלכות מועדים, דיני הוש"ר סע' מ, כתב ש"המנהג הקדום ברוב ככל קהילות ישראל היה שלעת סיום מצות סוכה לפנות ערב מתאסף הקהל בסוכת הרב, ולאחר שטועמים שם ומברכים ברכת לישב בסוכה נפרדים מהסוכה ע"י אמירת יהי רצון, ומלווים את הרב בשירה וזמרה וריקודים לבית הכנסת לתפילת מעריב". והוסיף שם: "בזמננו כמעט ונתבטל מנהג עתיק זה, וראוי לחדשו בכל מקום משום כבודו של תורה".
- 5 "הוא (הגרצ"פ פרנק זצ"ל) היה מספר, כי רבי יצחק אלחנן לא היה נותן לאיש להיות בסוכה בשעה שנפרד ממנה. פעם הסתתר אדם, וראה שלפני הפרדו נושק ר"א את כותל הסוכה" (משואה לדור, תולדות הגרצ"פ זצ"ל, ירושלים תשל"ט, עמ' קצ).
- 6 ספר "מועדי הראי"ה" לרמ"צ נריה זצ"ל, עמ' קכ: "...מצטופפים התלמידים ויקירי קריתא דירושלים מסביב לרבם בסוכה הסמוכה לבית הישיבה. בתוך האווירה הרוויה רוח אצילות והתרוממות הנפש מאזינים הם לברכת הפרידה' בהיפרד הרב מה'אושפזין קדישין', מתוך השראה וגעגועים. פני הרב מזהירים בברק אור עליון, והוא מדבר על קדושת האושפזין וקדושת התורה".
- 7 ראה בספר "אורחות רבינו" מהד' חדשה ח"ג עמ' קי-קיב, שהיו יושבים בסוכה ממש בזמן האחרון של החג, מהשקיעה עד צאת הכוכבים, כשלושים עד ארבעים דקות, ולא חששו בזה לבל תוסיף. גם בלוח "דבר בעיתו" לר"מ גנוט (שנת תשפ"ב עמ' 333) כתב שהגר"ח קנייבסקי זצ"ל נהג לומר את יהי רצון ארבעים דקות אחר השקיעה.
- 8 ראה בספר "עובדות והנהגות לבית בריסק" (מלר) עמ' רפד.
- 9 ראה בספר "הליכות שלמה" על מועדים עמ' רמב, שהגרש"ז זירז על מנהג זה, ונהג לעשותו "ברוב עם" יחד עם תלמידי ישיבתו, "מתוך התרוממות והתעלות".
- 10 "בסוף היום היה יושב להיפרד מן הסוכה. נהג לאכול עוגה כלשהי ולשתות כוס קפה, ולאחר מכן היה אומר את הנוסח הארוך של התפילה ליציאה מן הסוכה. הוא הקפיד מאוד לעמוד ולהתפלל כעשר דקות בתוך הסוכה. ביקש מאוד שלא להכניס אף אחד בשעה זו, כדי שיוכל להיפרד מן הסוכה כראוי" (מתוך "חג הסוכות במחיצת מרן הגריש"א זצ"ל", נדפס ב'קובץ גליונות' סוכות תשע"ח).
- 11 ראה נטעי גבריאל סוכה עמ' תיח, ע"פ מנהגי מהרי"ו אות תרצא, וציין שכן נוהגים העולם. וכ"כ הג"ר שריה דבליצקי זצ"ל בספרו קיצור הלכות מועדים, דיני הוש"ר הערה סה, וזירז על נקודה הלכתית: "ויש להזהר כשבאים להיפרד מהסוכה בהוש"ר לעת ערב שלא לטעום כלום אחר השקיעה".

המקור בראשונים

המנהג מוזכר לראשונה אצל תלמיד מהר"ם מרוטנבורג בשם רבו, כפי שכתב בספר תשב"ץ קטן סי' קמח: "ולעולם במוצאי סוכות¹² הולך בסוכה ונוטל רשות ממנה, ואומר יהי רצון שנזכה בשנה הבאה לסוכה של ליתן". דברים אלו בשם מהר"ם הוזכרו בכמה ראשונים, כגון הגהת רבינו פרץ על הסמ"ק סוף מצוה צג, ספר אורחות חיים הל' סוכה אות מ, ספר כלבו סי' ע, הגהות מנהגים לר"א טירנא הל' שמיני עצרת עמ' קלז, ועוד. ומ"מ בהרבה ספרי מנהגים קדמונים ואחרונים לא נמצאת הנהגה זו, וגם הרמ"א שם כתב כאמור רק "יש שנהגו" וכו', ומשמע שאף בזמנו לא היה זה מנהג פשוט.

ביאור עניין "נטילת רשות"

רואים בדברי הראשונים הנ"ל שהפרידה מהסוכה נקראת "נטילת רשות ממנה". ובספר לקט יושר לתלמיד מהרא"י בעל תרוה"ד חלק או"ח (מהדורתנו עמ' שכו) נמצא ענין נטילת הרשות מפורש בתוך הנוסח הנאמר: "מצאתי כתוב בספר אחד, וכן שמעתי מזקן אחד זה הלשון, הנוטל רשות מן הסוכה מברך הכי: **ברשותך הסוכה**, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שאזכה לישב בסוכה דליתן". הרמ"א לא הביא כינוי זה "נטילת רשות" בדבריו שם על השו"ע¹³, כנראה מפני שהוא מושג מחשבת-רעיוני ולא מושג הלכתי. ויתכן לבאר שכוונת "נטילת הרשות" היא שאחרי שבעה ימים שבהם היינו אורחים בצל הסוכה, בצילא דמהימנותא, צריכים ליטול רשות מהמארח, הסוכה¹⁴, מצד דרך ארץ והכרת הטוב¹⁵.

ועוד בביאור נטילת הרשות, כתב יפה הר"י תמר זצ"ל בפירושו 'עלי תמר' על הירושלמי (סוכה פ"ד "גמר מלאכול לא יתיר סוכתו" וכו'):

12 היינו ביציאת סוכות, בהושענא רבה (או בחו"ל בשמיני עצרת) לעיתותי ערב. "לפני צאת החג ברגעיו האחרונים כבר נקרא מוצאי החג" (צביון העמודים על הסמ"ק מצוה צג). וראה בספר "בסוכות תשב"ו" עמ' קמה הערה 42, ובספר "סוכת שלם" סי' מד הערה ב.

13 תמה על זה בספר עלי תמר (המובא לקמן בסמוך): "ותימה שהרמ"א בהגהות מעתיק רק שיש שאומרים יה"ר וכו', ומשמיט המנהג של נטילת רשות מסוכה שהיא העיקר בזה. וכן הלבוש בסימן תרס"ח משמיט זה. ואכן נוהגים לומר רק יה"ר ולא נטילת רשות, והוא תימה שמחסרים העיקר, וצ"ע". ובאמת שגם אצל מהר"ם שהוא המקור הראשון למנהג, ומוזכר שם נטילת רשות, לא נמצא כך בתוך הנוסח הנאמר, מלבד בלקט יושר.

14 מסתבר שהיינו פרידה ורשות ממצות סוכה, ולא שמענו הידור ליטול רשות ולהיפרד דווקא מהסוכה שלו שהיה בה שבעה ימים (והדבר מצוי בנוסעים בשמיני עצרת למקום אחר).

15 ראה על משה רבינו שביקש רשות מיתרו בשמות ד, יח, ומדרש שמו"ר ד, ב.

וטעם הדבר נראה, שאחרי ששם שמים חל על הסוכה... כשיוצא ממנה לא יהיה נראה כמבעט, אלא נוטל רשות ונפטר ממנה דרך כבוד. ועיין בשקלים פ"ו מ"ג, שער יכניה, ולמה נקרא שמו שער יכניה, שבו יצא יכניה בגלותו. ופירשו הרע"ב והרא"ש במדות סוף פ"ב שנכנס לבית המקדש להשתחוות וליטול רשות כשהלך בגולה לבבל, ויצא דרך אותו שער. ודע, דעל פי דברי הרע"ב הנ"ל נראה שמי שהולך משיבה שלמד בה שיש לו ליטול רשות מכותלי הישיבה, והוא הדין כשהולך לעיר אחרת יש לו ליטול רשות מביהכ"ס וביהמ"ד. ובשו"ת רבי שאול משה בהקדמה, שחו"ז הרב ז"ל בנסעו מביתו היה ניגש לארון ספרים ואמר עתה אקח רשות מהספרים לנסוע וכו'. ובוודאי ראה כן אצל רבותיו, ויש לזה סמוכין מהנ"ל.

מהי סוכת עורו של ליתן?

במסכת ב"ב דף עה, א מובא "סוכה מעור של ליתן" כשכר לצדיקים, בלי קשר לחג הסוכות דווקא:

אמר רבה א"ר יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים מבשרו של ליתן¹⁶ וכו'. ואמר רבה א"ר יוחנן: **עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים מעורו של ליתן**, שנאמר התמלא בשוכות עורו (איוב מ, לא) וכו'.

ובפסיקתא דרב כהנא (נספחים ב) מובא הדבר בהקשר לחג סוכות:

אמר רבי לוי, **כל מי שמקיים מצות סוכה בעולם הזה אף הקב"ה מושיבו בסוכתו של ליתן לעתיד לבוא**, שנאמר התמלא בשוכות עורו וגו'.

ושם בפסיקתא מבואר גם שהכוונה שזה יקרה אחרי המלחמה עם שור הבר:

מביא בהמות וליתן והם עושים מלחמה זה עם זה, דכתיב אחד באחד יגשו ורוח לא יבוא ביניהם וכו', מה הקב"ה עושה, רומז לליתן והוא מכה את הבהמות בסנפירין ושוחטו, ורומז לבהמות והוא מכה לליתן בזנבו וממיתו. מיד הקב"ה מה עושה, **נוטל עורו של ליתן ועושה סוכה לצדיקים** וכו'.

ויתכן שהטעם שהשכר למצוה הא דוקא בזה¹⁷ הוא משום שליתן הבר מסמל את שיא הגשמיות והחומריות, וסוכה שהיא דירת עראי מבטאת יחס של ביטול

16 עיי"ש בספר המפתח "רזא דשבת" (פרנקל) שבו לוקטו מקורות רבים לגבי השאלה האם הדבר כפשוטו או משל.

17 קיימים ביאורים נוספים בעניין הקשר בין מצות סוכה לסוכת עורו של ליתן, ראה למשל בספר "זמן שמחתנו" לג"ר דוד כהן שליט"א, ר"י חברון, מאמר לב. ואפשר גם לומר שאין קשר רעיוני, אלא שסוכה תחת סוכה.

לגשמיית¹⁸, והזוכה לקיים מצות סוכה בעוה"ז הוא זה שיוכל לשבת גם בסוכת עורו של לוי, בלי התפעלות והשפעה מהגשמיית והחומריות¹⁹.

איך סוכת עורו של לוי כשרה לסוכה?

בפסיקתא (שם) כתוב שיוזכו לשבת בסוכת עורו של לוי, אבל לא מפורש שמדובר דווקא על ישיבה בה לשם מצות סוכה בחג סוכות. וגם בנוסח ה"הי רצון" ניתן להבין כך, שאין המכוון לישיבה לצורך קיום מצות סוכה. אמנם אם גורסים "לישב בשנה הבאה בסוכת עורו של לוי", משמע שהכוונה בחג סוכות²⁰, ולכן הקשה בביכורי יעקב (על הרמ"א שם ס"ק ד) איך יצאו בזה ידי חובת המצוה, הרי העור פסול לסכך. ויש שתצו שהכוונה שדפנות הסוכה יהיו מעורו של לוי.

האם להתפלל על שכר עולם הבא?

בספר תפילת דוד לגאון האדר"ת זצ"ל, עמ' סב, נמצא חידוש:

ואני איני אומר הנוסח הנדפס, רק יהי רצון שנזכה גם לשנה הבעל"ט לקיים מצות סוכה וארבע מינים ושמחת החג ואביזרייהו כהלכתם, ולקיים כל המצוות מעתה ועד השנה הבעל"ט ועל כל ישראל לטובה, אמן.

וטעמו בזה התפרש במקום אחר (ספר נפש דוד ס' מב):

בצאתי מן הסוכה בשמיני עצרת לא אמרתי היה"ר הנדפס לישב בסוכה של לוי, שזהו שכר עולם הבא²¹, ואמרתי יהי רצון שנזכה לשבת בסוכה של מצוה לשנה הבעל"ט, ולקיים וכו'.

ובדעת מהר"ם אפשר ליישב שאין כאן בקשה ליהנות מסעודתו של לוי, אלא לשבת בסוכת עורו, וזה אינו "שכר" אלא בחינה של הגנה מיסורין. ועוד, שברוב

18 ראה לרב אליהו דסלר זצ"ל, במכתב מאליהו ח"ב עמ' 110-106, מאמר "סוכות - אורו של ביטול היש".

19 "...סוכת עורו של לוי, הסוכה המגינה ושומרת מהתגברות החומריות והחיצוניות" (גנזי הראי"ה, ירח האיתנים, ה).

20 אמנם לא מוכרח, ונמצא הביטוי "לשנה הבאה לירושלים" שאומרים במוצאי יו"פ ובסוף ליל הסדר, ואין הכוונה דוקא בעוד שנה, אלא בזמן הקרוב (ספר שלמי תודה, סוכה, עמ' תתקלה, בשם הגר"א ל שטיינמן זצ"ל).

21 בספר קדשי יהושע ח"ה סוף ס' שצח, העיר על זה הג"ר אליהו יהושע גלדזהלר זצ"ל מכמה מקומות בחז"ל שהתפללו על חלקם בגן עדן. ואפשר ליישב את דברי האדר"ת, ששם הוא תפילה לחוד, ואינו בשעת קיום מצוה או בקשר אליה, שזה צריך להעשות לגמרי לשם שמים מצד עצם המצווה.

הנוסחאות כתוב "נזכה", ואינה בקשה פרטית אלא בקשה על הכלל.

ואמנם הג"ר שריה דבליצקי זצ"ל בספרו קיצור הלכות המועדים (דיני הוש"ר הערה סה) כתב על זה בצדק "אנן בדידן אין לנו לשנות ממה שנאמר בשו"ע", אבל לכאורה כדאי להוסיף על הנוסח הרגיל גם את דבריו היפים של הגאון האדר"ת זצ"ל, ולבקש גם שנזכה לשבת בשנים הבאות בסוכה כשרה.

הרגשת הנפש בקושי הפרידה

כדברי חז"ל ש"רחמנא ליבא בעי", גם כאן ראוי לקיים מנהג זה בסיום קיום המצוה בהתעוררות הלב, מתוך שמחה על הזכות הגדולה של קיום המצוה²², ומאידך גם תוך צער על הפרידה ממנה.

בעניין הרגשת הצער והקושי הגדול בפרידה מהסוכה מסופר על מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל בספר "שירת הי"ם" (יאיר חרל"פ, בית אל תשע"ב עמ' 241-240) מפי עד ראייה: "זוכר אני בבירור כמה קשה היה לרב חרל"פ לעזוב את סוכתו ולהתנתק סופית ממצות הישיבה בסוכה, מצוה שכה אהב. ממש ניתן היה להבחין בפניו המאירות איך מתקשה הוא לצאת מדלת הסוכה. הרב עמד ליד הפתח, וממש לא היה מסוגל לעקור עצמו מתוך הסוכה. ברגעים אלו יכול היה כל אדם ללמוד כיצד צריך יהודי להיות קשור למצוות".

הגאון האדר"ת זצ"ל היה נוהג לקיים עבודה זו של "קשה עלי פרידתכם" בהתרגשות ובהתעוררות הנפש, בכל מצוה התלויה בזמן כשעומד להסתיים זמנה. ואלו דבריו המרגשים ביומנו נפש דוד, ס' יא-יב:

באין רואים הייתי מנשק עצי הסוכה ביומו של שמיני עצרת. לא תתואר באומר ודברים עצבות לבי בעת פנות היום של שמיני עצרת, בזכרי שקרוב העת להיפרד ממצוה חביבה זאת שנה שלמה ולפעמים גם י"ג חודש, ולצאת מן המצוה שנכנסתי בתוכה, שאין דומה לה בכל התורה כולה. וכן בהושענא רבא לקחתי רבות פעמים את הלולב ומיניו, ומקרב ליבי נשקתים אחת אחת, ובדמעות עיני הרטבתים, ובתפילה קצרה בפי שאזכה לראותם ולקיימם בשנה הבעל"ט.

וכן היתי נוהג בכיוצא בזה במצוות השנתיות כאלו, ומורגל בפה לאמור 'קשה עלי פרידתם', וכאשר טבע האדם להתגעגע אחר אוהב נאמן ואח וכיוצא בזה אשר התראה איתו פעם אחת בשנה, ועוזב אותו לשנה בוודאי ואולי לזמן אשר לא נודע לו, כן הדבר הזה, מי לנו אוהב נאמן כמצות ה' אשר נצטוונו,

22 בלוח "דבר בעיתו" שם כתב על מנהגי חסידויות שונות להיפרד מהסוכה "בשמחה ובשירים".

מליץ טוב, פרקליט נאה, אשר ההכרח להיפרד ממנו לשנה שלמה בוודאי, ומי יודע העתידות בזה. ואיך לא ימס לבב אנוש בן תמותה בזוכרו זאת.

וכן הדרך גם הגרימ"ט זצ"ל ב'לוח ארץ ישראל' הידוע שלו: **"ובפרידה של רגש קודש יצא מהסוכה"**.

ויתכן שכלפי זה כתב בתרגום יהונתן על הפסוק 'ביום השמיני עצרת תהיה לכם' (במדבר כט, לה): **"בְּיוֹמָא תְּמִינָאָה כְּנִישִׁין תִּהְיוּן בְּחֻדְוָא מִן מְטִילְכוֹן לְבִתְיָכוֹן כְּנִישֵׁת חֻדְוָא"**, וכוונתו שתכנסו בשמיני עצרת מהסוכה לבית בשמחה אע"פ ששמחתם מאוד במצוות הסוכה שבעה ימים וכעת קשה עליכם הפרידה²³.

ונסיים בדבריו הנפלאים של הג"ר שמואל רוזובסקי זצ"ל, ש"אצל ידידים שנפרדים, הזכרון שנשאר נקבע לפי רגע הפרידה. כך כשנפרדים מהחגים ורוצים שתהיה השפעה וזכרון מהחגים, הקובע הוא רגע הפרידה!" (ספר "ראש הישיבה", ירושלים, אדר תשע"ו, עמ' 600).

יהי רצון שנזכה לקיים את המצוות כמאמרן, ולשבת בסוכות מהודרות ושמחות, ובמהרה בימינו גם בסוכת עורו של לויתן.

23 אחרי שלמדנו מהסוכה את כל הרעיונות הגדולים, כעת גם בישיבה בביתנו נוכל לחיות כך, כגון לזכור שדירתנו עראי בעוה"ז וכד'.